

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATIONS LIMITATION OF THE HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS: COMPARATIVE ANALYSIS

Жильнікова Н.Д.,
здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена питанням конституційно-правового регулювання інституту обмеження прав і свобод людини і громадянина в межах Конституції України, Німеччини, Польщі, Португалії, Білорусі. Проведено аналіз міжнародно-правових актів щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини, обмеження прав, конституція, міжнародно-правовий документ.

Статья посвящается вопросам конституционно-правового регулирования института ограничения прав и свобод человека и гражданина в рамках Конституции Украины, Германии, Польши, Португалии, Беларуси. Проведен анализ международно-правовых актов об ограничении основных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека, ограничение прав, конституция, международно-правовой документ.

The article is devoted to the issue of the constitutional and legal regulations concerning the limitation of human rights and freedoms under Constitution of Ukraine, Germany, Poland, Portugal, The Republic of Belarus. The article contains analysis of international legal instruments on the limitation of fundamental rights and freedoms of man and citizen.

Key words: human rights and freedom, restriction of the rights, constitution, international legal instruments.

Згідно з поширеним в українській юриспруденції визначенням, права – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що визначаються досягнутим рівнем розвитку людства. Права людини, незважаючи на їх безперечну найвищу цінність у правовій демократичній державі, не можуть бути завжди і в усіх випадках недоторканими. Загальний рівень забезпечення та гарантованості прав людини залежить від оптимальності цілей, підстав, способів, меж і строків обмеження прав людини і громадянина. Практична діяльність осіб і органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, неможлива без обмеження конституційних прав людини.

Проблема обмеження конституційних прав людини і громадянина є об'єктом дослідження не тільки правознавства, але й багатьох інших суспільних наук. Розв'язанням певних аспектів цієї проблеми займалися такі науковці, як А. Колодій, О. Марцеляк, П. Рабінович, М. Орзіх, В. Погорілко, А. Самотуга, Б. Сидорець, А. Стрекалов, Ю. Тодика.

У роботах вищезазначених науковців питання обмеження прав і свобод людини і громадянина є важливою складовою досліджень загальних проблем теорії держави та права й конституціоналізму. Так, А. Стрекалов надає авторське визначення поняття обмеження основних прав і свобод особи – «правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей правомочностей, які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб» [1]. Ю.М. Тодика стверджує, що конституція, конституційне законодавство України при встановленні обмежень прав громадян виходять з міжнародних пактів про права людини [2, с. 216].

На думку науковців, одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини і громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у зако-

нотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод», яка відбувається шляхом застосування спеціальних юридичних способів та прийомів.

На переконання Б.В. Сидорця, актуальність існування меж правомірності втручання держави у права людини обумовлена тим, що ці межі створюють для суб'єктів взаємні права та обов'язки, пояснюють призначення обмежень у сфері прав людини та виправдовують їх існування, закріплюються у нормативно-правових актах [3, с. 73]. Вони базуються на принципах розумності, юридичної справедливості, пропорційності, виключності. Встановлення обмежень у нормі права має здійснюватися з урахуванням цих моментів, які підлягають ретельному розкриттю та глибокому обґрунтуванню. Нехтування теоретичними моментами при встановленні обмежень веде до неналежного правового регулювання всупереч не лише правам людини, але й загальнотеоретичним основам правознавства.

Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачається практично у всіх міжнародно-правових актах, присвячених регламентації прав людини і основоположних свобод. Кожен договір визначає як межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, так і називає ряд прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [4].

Так, у ст. 29 Загальної декларації з прав людини закріплено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Майже такі самі вимоги до встановлення обмежень містять й інші міжнародно-правові акти в галузі забезпечення і захисту прав людини. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права закріплює можливість обмеження певних прав людини лише законом в разі, якщо це обумовлено необхідністю охорони державної або суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моральності населення, прав і свобод інших осіб (п. 3 ст. 12, п. 3 ст. 18, п. 3 ст. 19, ст. 21, п.

2 ст. 22) [5]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає можливість обмеження певних прав людини з аналогічних підстав. Ст. 8 Європейської конвенції закріплює право на недоторканність приватного життя: перша частина статті вказує на права, які підлягають захисту (право на приватне життя), друга – зазначає обмеження [6].

Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Європейської конвенції. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права [7]. Суд розробив доктрину *margin of appreciation*, що надає національній владі широкі «рамки розсуду» при оцінці цілей обмеження прав у зв'язку з більш чітким розумінням місцевими органами влади суспільної моральності та інших процесів. Дана доктрина набула поширення і в міжнародному праві.

У сучасній політико-правовій практиці живаються три способи конституційного закріплення (формули) меж втручання держави у сферу основних прав і свобод: спосіб «генеральної каузули», відсильний та комбінований способи, що передбачають дві форми застережень – застереження щодо закону, застереження щодо правового стану. В Україні використовують перший спосіб.

Відповідно до ст. 23 Конституції України «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права та свободи інших людей» [8]. З цією метою держава за допомогою державних та міжнародних правових засобів вдається до обмеження прав і свобод людини.

Порівнюючи конституційно-правові акти окремих європейських країн, слід зазначити, що у ч. 3 ст. 31 Конституції Республіки Польща 1997 р. записано: «обмеження в галузі користування конституційними свободами і правами можуть встановлюватися тільки в законі і тільки в тому випадку, коли вони необхідні у демократичній державі для її безпеки чи публічного порядку або для охорони довілля, здоров'я і публічної моральності чи свобод і прав інших осіб. Ці обмеження не можуть суперечити сутності свобод і прав» [9].

Так, частини 2 і 3 ст. 18 Конституції Республіки Португалія 1976 р. встановлюють, що «закон може обмежити права і свободи та їхні гарантії тільки у випадках, спеціально передбачених Конституцією, причому обмеження мають бути зведені до того, що необхідно для захисту інших прав чи інтересів, що охороняються Конституцією. Закони, що обмежують права і свободи та їхні гарантії, повинні набувати абстрактного й загального характеру і не можуть мати зворотної сили при збереженні обсягу та незмінної сутності конституційних положень» [10, с. 524].

Згідно зі ст. 63 Конституції Республіки Білорусь 1996 р., здійснення передбачених даною Конституцією прав і свобод особи може бути призупинено тільки в умовах надзвичайного чи воєнного стану в порядку та межах, визначених Конституцією та законом [11].

Відповідно до ст. 2 Основного Закону ФРН обмеження прав і свобод допускаються у межах закону. Такі свободи, як свобода віросповідання, свобода совісті, свобода релігійних та світоглядних переконань є недоторканими, хоча окремі підлягають обмеженню. Свобода висловлювання думок, зокрема свобода друку, свобода викладання, свобода зібрань, свобода

об'єднань обмежуються у випадку їх використання для боротьби проти основ вільного демократичного ладу. Щодо таємниці листування, поштових, телеграфних та телефонних повідомлень (п. 1 ст. 10 Основного Закону ФРН) обмеження допускаються з метою захисту основ вільного демократичного ладу чи безпеки Федерації або однієї з земель. Крім того, закон допускає введення контролю з боку спеціальних та допоміжних органів, що формуються народним представництвом [9].

У науковій літературі виділені принципи обмеження основних прав і свобод людини: необхідності, пропорційності, виключності, орієнтованості на інтерес людини. Крім зазначених, європейське право визначає ще й відповідність принципу верховенства права, правову (юридичну) визначеність, рівність.

Так, у рішенні від 22 грудня 2010 року Конституційний Суд України зазначив, що елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і неоднозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [12].

Принцип правової визначеності припускає можливість обмеження тих чи інших прав і свобод на підставі закону, який повинен бути доступним, офіційно опублікованим. Як приклад, Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Петра проти Румунії»: Європейський Суд визнав положення національного законодавства про перевірку кореспонденції ув'язнених неприйнятними, оскільки вони не були офіційно опубліковані [4].

Зважаючи на незначний обсяг статті, лише наведені ті положення, що стосуються правомірності обмеження основних прав і свобод. Обмеження прав людини має тимчасовий характер і є вимушеним заходом, що застосовується у виняткових випадках. Обмеження конституційних прав і свобод здійснюється лише в чітко визначеному порядку і встановленим колом суб'єктів. Будь-які інші спроби обмеження прав людини є незаконними і тягнуть за собою юридичну відповідальність [13]. Як впливає зі змісту ст. 64 Конституції України, обмеження конституційних прав і свобод людини не можуть бути абсолютними і мають свої хронологічні, процедурні, предметні межі.

Конституцією та законами України передбачається можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод із мотивів і підстав, визначених Конституцією. Так, у випадках, визначених ст. 30, 31, 32 Конституції, під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства допускається обмеження конституційних прав на недоторканність житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на невтручання в особисте та сімейне життя [8].

Підстави і порядок здійснення заходів, які тимчасово обмежують права, передбачено вітчизняним законодавством. Відповідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» обмеження вказаних конституційних прав людини і громадянина допускаються лише за вмотивованим рішенням суду (крім випадку, передбаченого ч. 3 ст. 30

Конституції України) і мають винятковий і тимчасовий характер [14].

Конституцією України (ст.ст. 33-35, 41, 42, 44, 63) встановлено обмеження на здійснення таких прав і свобод, як свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання, на підприємницьку діяльність посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, права засудженого тощо [8].

Відповідно до ст. 64 Конституції України обмеження прав і свобод людини й громадянина передбачені «... в умовах воєнного або надзвичайного стану»; відповідно до ч. 3 ст. 34 «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя»; відповідно до ч. 2 ст. 35 «... в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [15].

Ст. 32 Конституції України вказує на інтереси національної безпеки, економічного добробуту та прав

людини як можливу підставу для обмеження права на приватність. Згідно зі ст. 182 КК України (порушення недоторканності приватного життя), до них належить збирання, зберігання, використання і поширення конфіденційної інформації про особу в порядку, передбаченому законом: у процесі розслідування кримінальної справи; у ході оперативно-розшукової чи розвідувальної діяльності; для перевірки фактичних даних про організовану злочинність; у разі введення воєнного чи надзвичайного стану [16].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити:

- комплекс конкретно встановлених у конституціях та законах обмежень характеризує собою взаємовідносини між державою і людиною [17, с. 655];
- обмеження диктуються необхідністю нормального функціонування суспільства і держави, поваги прав і свобод інших людей;
- конституційне законодавство усіх країн світу, зокрема України, передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на цілком легітимних підставах, які не можуть розширюватися в довільному порядку;
- потребують подальшого дослідження аналіз та можливість застосування в Україні досвіду зарубіжної законодавчої та правозастосовчої практики обмежень прав людини, приведення вітчизняного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав і свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 2010. – 20 с.
2. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. – К., 2004. – С. 216.
3. Сидорець Б.В. Межі розсуду правомірному втручання держави у права людини у демократичному суспільстві / Б.В. Сидорець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 73.
4. Дешко Л.М. Втілення принципу правової визначеності у правотворчому та правозастосовчому практиці при обмеженні права на судовий захист / Л.М.Дешко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_2/029.pdf.
5. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477 – IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
9. Конституції зарубіжних країн: Навчальний посібник. / За заг. ред. В.О. Сєрьогіна. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. – 664 с.
10. Конституції государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: Изд. гр. ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 524.
11. Конституция Республики Беларусь 1994 года, с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г. [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://etalonline.by/?type=text®num=v19402875#lo_ad_text_pone_1_.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А.О. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 13.
13. Самотуга А.В. Обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина як предмет порівняльно-правового дослідження / А.В. Самотуга // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 106 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nviduvs/2011_2/11savppd.pdf.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» із змінами внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 8 від 4 червня 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1c8a59140111fc2256bf7004f9cd3/ec7a776906edfd5dc225742f003d4548?OpenDocument>.
15. Самотуга А.В. Правомірне обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина: сучасний стан досліджень проблеми / А.В. Самотуга // Право і суспільство: науковий журнал. – 2010. – № 6. – С. 72-76.
16. Рабінович П.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, І.М. Панкевич. – Львів: Астрон, 2001. – 107 с.
17. Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Эксмо, 2005. – С. 655.